

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QUV MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Pulatova Nodira Jahongirovna

Boshlang'ich ta'lim 104-guruh 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv motivatsiyasini shakllantirishning psixologik omillari tahlil qilinadi. Motivatsiyaning turlari, uning ta'lim jarayonidagi o'rni hamda o'qituvchi faoliyatida qo'llaniladigan samarali metodlar tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining boshqa psixologik xususiyatlari va irodaviy sifatlarining tarkib toppish muammolari va ularning motivatsiya shakllanishiga ko'rsatuvchi ta'sirlari muhokama etilgan. Shu bilan birga, maqolada interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va zamonaviy raqamli ta'lim platformalari orqali motivatsiyani oshirish bo'yicha tajribaviy natijalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'quv motivatsiyasi, boshlang'ich sinf, psixologik omillar, ta'lim jarayoni, rag'batlantirish, qiziqish, ehtiyoj, o'qituvchi faoliyati, o'quvchi shaxsi, pedagogik psixologiya.

KIRISH.

Bugungi globallashuv va axborot asrida ta'lim tizimining bosh maqsadi — mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, o'z bilimini amaliyotda qo'llay oladigan shaxsni shakllantirishdir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda Prezident qarorlarida ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchining metodik salohiyatini kuchaytirish, o'quvchilarni faol o'quv subyekti sifatida shakllantirish masalalariga alohida urg'u berilgan. Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning butun hayotiy yo'lida o'qishga bo'lgan munosabatini belgilab beruvchi poydevor hisoblanadi. Shu bois bu davrda o'quv faoliyatiga ijobiy motivatsiyani shakllantirish o'qituvchi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Motivatsiya — bu o'quvchining ichki energiyasi, faoliyatni maqsadli amalga oshirishga undovchi psixologik kuchdir. U bilim olishga bo'lgan ehtiyoj, muvaffaqiyatga erishish istagi, o'zini namoyon qilish zarurati orqali namoyon bo'ladi. Psixolog olimlar (A. N. Leontyev, L. S. Vygotskiy, D. B. Elkonin) fikriga ko'ra, bolaning o'qishga bo'lgan ichki motivi shakllanmasa, bilim jarayoni mexanik tus oladi va natijadorlik past bo'ladi.

O'quv motivatsiyasi tushunchasi va uning psixologik mohiyati

Psixologiyada motivatsiya insonni faoliyatga undovchi sabablar yig'indisi sifatida talqin etiladi. Har qanday faoliyatning samaradorligi motivatsiyaga bog'liq bo'ladi. Agar insonda maqsad va qiziqish mavjud bo'lsa, u faoliyatni yanada ishtiyoq bilan bajaradi. O'quv motivatsiyasi o'quvchining bilim olishga bo'lgan ichki ehtiyoji va intilishidir. U bolaning o'qishga munosabatini belgilaydi. O'quv motivatsiyasi kuchli bo'lgan o'quvchi darslarda faol

qatnashadi, mustaqil ishlaydi, yangi bilimlarni egallashga harakat qiladi. O'quv motivatsiyasini shakllantiruvchi asosiy psixologik omillar Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv motivatsiyasini shakllantirishga ta'sir qiluvchi ko'plab psixologik omillar mavjud. "Motivatsiya" atamasi lotincha movere – "harakatga keltirmoq" so'zidan olingan bo'lib, inson faoliyatining maqsadga yo'naltirilganligini bildiradi. O'quv motivatsiyasi — o'quvchining bilim olish jarayonida faol ishtirok etishiga, o'zini o'qish orqali rivojlantirishga undovchi ichki ehtiyojdir. Boshlang'ich sinf o'quvchisida dastlabki motivatsiya tashqi omillar bilan shakllanadi. Ammo samarali ta'lim jarayonida bu tashqi omillar asta-sekin ichki motivlarga — bilim olishdan zavq, muvaffaqiyatdan qoniqish, o'z qobiliyatini sinash istagiga aylanadi.

Maslou piramidasi nuqtai nazaridan qaralganda, o'quvchining motivatsiyasi uning ijtimoiy, hissiy va intellektual ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq. Deci va Ryanning "Self Determination Theory" ga ko'ra, ichki motivatsiya uch asosiy ehtiyoj — avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik qondirilganda rivojlanadi. Qiziqish omili Qiziqish motivatsiyaning asosiy manbalaridan biridir. Bola o'ziga qiziqarli bo'lgan narsani tez va oson o'rganadi. Agar dars jarayoni qiziqarli tashkil etilsa, o'quvchining bilim olishga bo'lgan ehtiyoji ortadi.

Masalan, rangli ko'rgazmalar, interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va tajribalar bolalarda qiziqishni oshiradi.

Rag'batlantirish omili Rag'batlantirish bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. O'qituvchining maqtovi, yaxshi baho, kichik sovg'alar yoki ijobiy fikrlar o'quvchining motivatsiyasiga kuchli ta'sir qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang'ich sinf o'quvchilari motivlari sohasini o'rganishga oid anchagina ilmiy tadqiqot ishlari olib borilishiga qaramay, motivlar sohasining korellyasiyasi muammolari hali ham yetarli darajada o'rganilmaganligi sezilmoqda.

Keyingi yillarda o'zbek pedagog olimlari tomonidan ham o'quvchilar o'quv biluv faoliyatini tadqiq etishga oid qator keng qamrovli didaktik tadqiqotlar olib borildi.

Shunday ishlar qatoriga O.Roziqov, K.Zaripov, N.Ortiqov, B.Adizov, R.Safarova, R.Asadova, U.Musayev, H.Nazarova, G.Najmiddinova, A.Hamroyev kabi olimlarning izlanishlarini kiritish mumkin. Garchand, bu ishlarda o'quv-biluv faoliyatining turli qirralari yoritilgan bo'lsada, ularda o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirishning ayrim masalalari bayon qilingan, xolos. Chunonchi, R.Safarova o'quvchilarning amaliy faoliyati til materiallarini o'zlashtirish ehtiyojiga ko'ra boshqarilishi zarurligi xususida fikr yuritgan.

U o'quvchilarning qiziqishi, faolligi oshirilgan sari amaliy faoliyati ham rivojlana borishini ta'kidlagan. K.Zaripov esa o'qituvchilar malakasini oshirish tizimida o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish komponentlarini ajratib ko'rsatadi. N.Ortiqov

o'quvchilar faoliyatida qiziqish, intilish, maqsad, ishonch kabi qator xarakterli xususiyatlarni ajratadi.

Bular faoliyatning mahsuldorligi va yo'nalishini belgilaydi. O.Roziqov o'quv topshiriqlarida mazmun, maqsad, vazifa, usulni ularning invariantlari sifatida ajratgan.

U o'quv topshiriqlari invariantlarini o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini tashkil etish, boshqarish vositasi sifatida asoslagan edi.

B.Adizov boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etish orqali, A.Hamroyev esa boshlang'ich sinf ona tili ta'limi sharoitida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini kuzatib, uni an'anaviy ta'lim metodikasidan farqli o'laroq, ijodiy tashkil etish natijasida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatiga rag'bat, layoqati va qiziqishi oshirilishi mumkinligini asoslab beradilar.

Oilaviy muhit

Oiladagi tarbiya va ota-onalarning munosabati bolaning motivatsiyasida katta rol o'ynaydi. Agar ota-ona bolaning o'qishiga qiziqsa, uni qo'llab-quvvatlasa, bolaning o'qishga bo'lgan munosabati ijobiy shakllanadi. Oiladagi janjal, e'tiborsizlik yoki ortiqcha bosim esa bolaning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oilada ham bolaning o'qishga bo'lgan munosabatini shakllantirish muhimdir.

Ota-onalar quyidagilarga e'tibor berishlari kerak:

bolaning darslariga qiziqish bildirish;

uy vazifalarini bajarishda yordam berish;

kitob o'qishga odatlantirish;

bolaning muvaffaqiyatini qadrlash; uni boshqa bolalar bilan taqqoslamaslik.

Ota-ona va o'qituvchi hamkorligi bolaning motivatsiyasini yanada kuchaytiradi.

MUHOKAMA

Ta'lim tizimida mavjud bo'lgan motivlarni turli mezonlarga ko'ra tasnif etish mumkin. Turiga ko'ra ijtimoiy va biluv motivlari farqlanadi.

Darajasiga ko'ra esa motivlar quyidagilarga bo'linadi: – keng ijtimoiy motivlar (burch, mas'uliyat, o'qishning ijtimoiy ahamiyatini tushunish). Eng avvalo, bu shaxsning o'qish orqali o'zining jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini tasdiqlashi bilan belgilanadi. – tor ijtimoiy (yoki pozitsiyali) motivlar (kelajakda muayyan kasb-korni egallashga, atrofdagilarning e'tiboriga tushishga, o'z mehnatiga yarasha munosib taqdirlanishga bo'lgan intilish).

– Ijtimoiy hamkorlik motivlari (atrofdagilar bilan turli ko'rinishdagi o'zaro hamkorlik qilishga, sinf jamoasi orasida o'z pozitsiyasi va o'rinini belgilashga intilish). – keng biluv motivlari. Erudisiyaga ko'ra yo'nalish olish, ta'lim jarayoni va uning natijalaridan qoniqish hissi bilan belgilanadi.

Kishining o'quv-biluv faoliyati uning hayot faoliyatida yetakchi o'rin egallaydi. – o'quv-biluv motivlari (bilimlarni egallash usullari, muayyan o'quv predmetlarini o'zlashtirishga yo'nalganlik). – mustaqil ta'lim motivlari (qo'shimcha bilimlarni egallashga yo'nalganlik).

Amaliy pedagogikada bu motivlar yo'nalishi va mazmuniga ko'ra alohida guruhlarga birlashtiriladi:

1) ijtimoiy (ijtimoiy qimmatga ega) motivlar; 2) biluv motivlari; 3) kasbiy ahamiyatga molik motivlar;

4) estetik motivlar;

5) kommunikativ;

6) mavqe-pozitsiyali motivlar;

7) tarixiy-an'anaviy motivlar;

8) utilitar-amaliy motivlar.

Aniqlanishicha: a) jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida o'quvchilar o'quv motivlarining u yoki bu gurhlari yetakchilik qiladi; b) motivlarning guruhlari o'zaro dinamik bog'liq holda muayyan shart-sharoitlarga ko'ra amal qiladi.

Ana shu bog'lanishga ko'ra o'qishning (o'quv-biluv faoliyatining) harakatlantiruvchi kuchi degan tushuncha paydo bo'ladiki, uning xarakteri, yo'nalganligi va ko'lami motivlarning mujassam ta'siriga ko'ra belgilanadi.

Turli xildagi motivlar didaktik jarayonlarning kechishi va natijalariga turlicha ta'sir ko'satadi. Masalan, keng biluv motivlari ko'proq ta'lim mazmunini qamrab olishga intilishda namoyon bo'ladi, amm shunga qaramay bu motivlar o'quv-biluv motivlariga nisbatan kuchsiz bo'ladi. Chunki o'quv-biluv motivlari tor sohada mustaqil faoliyat yuritishga stimullashtiruvchi eng yaxshi vosita bo'lib hisoblanadi.

Raqobatchilik muhitida esa ko'proq utilitar-amaliy motivlar hukmronlik qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda maktab o'quvchilari motivlarini maqsadga yo'naltirilgan xatti harakatlar asosida yotuvchi - qo'zg'otuvchi hamda umumahamiyatga molik bo'lgan qadriyatlarni shaxsiy qadriyatlar darajasiga olib chiqadigan mohiyat kasb etuvchi motivlar singari turlarga ajratish mumkin.

NATIJALAR

Pedagog olimlar tomonidan olib borilgan qator didaktik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradigan o'qitish omillari ichida o'quv-biluv faoliyatiga motivlashtirish omili birinchi o'rinda turar ekan, ya'ni ta'lim samaradorligi 92% o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirishga bog'liq ekan. Inson tabiatini ozgina bo'lsada tushunadigan kishi buning bejiz emasligini e'tirof etadi.

Motivlar didaktik jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Harakatlantiruvchi motivlarni o'rganish, to'g'ri qo'llash va uni to'g'ri yo'naltira olish pedagogik faoliyat mazmunining asosiy mohiyatini belgilaydi.

Motivlashtirish – (lotincha moveo – harakatlantiraman, siljitaman degan ma'nolarni anglatadi) bu o'quvchilarni samarali o'quv-biluv faoliyatiga, o'quv materiali mazmunini faol o'zlashtirishga yo'naltiradigan jarayonlar, metodlar, vositalarning umumiy nomidir. Obrazli

qilib aytganda, motivlashtirish tizginlarini o'qituvchi ham, o'quvchilar ham o'z qo'llarida tutib turadilar [5].

O'qitish faoliyati nuqtai nazaridan qarasak, ta'limni motivlashtirish, o'qish faoliyati nuqtai nazaridan qarasak, o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirish haqida gapirish mumkin. Motivlashtirish shaxsning ruhiy holati va munosabatlarining o'zgarish jarayoni sifatida motivlarga asoslanadi.

Motiv deganda shaxsni u yoki bu xatti-harakatni amalga oshirishga majbur qiladigan muayyan sabab, turtki tushuniladi. Shuningdek, motiv deganda o'quvchining o'z faoliyati perdmoriga munosabatini ham tushunish mumkin.

Motivlar ehtiyoj va qiziqishlar, intilish va hissiyotlar, tayanch tushuncha va ideallar shaklida amal qilishi mumkin. Shuning uchun ham motivlar juda murakkab tuzilma bo'lib, alternativlar, tanlov va qarorlar tahlil qilinadigan, baholanadigan dinamik tizimdir.

Motivlashtirishni o'rganish didaktika va pedagogik psixologiyaning markaziy muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu borada muayyan yutuqlar qo'lga kiritilgan, ammo muammoning to'la yechimiga hali erishilgani yo'q. Motivlarning o'zgaruvchanligi, harakatchanligi, xilma-xilligi tufayli ularni muayyan tarkibiy tuzilmasini belgilash, boshqarishning aniq usul va vositalarini belgilash qiyin bo'lib hisoblanadi.

- Interfaol va o'yinli metodlardan so'ng o'quvchilar faolligi 30–40% ga oshdi.
- Ichki motivatsiya — bilim olishga qiziqish va mustaqil fikrlash ko'nikmalari kuchaydi. Portfel usuli orqali o'quvchilar o'z yutuqlarini kuzatib, muvaffaqiyat hissini sezishdi.

XULOSA

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini motivlashtirishda o'qituvchi juda muhim o'rin egallaydi.

Chunki u ta'lim jarayonini tashkil etuvchi va boshqaruvchi subyekt sifatida o'quvchilarning o'quvbiluv faoliyatini ham bevosita boshqarib boradi.

O'quv motivatsiyasi kuchli bo'lgan bola bilim olishga intiladi, mustaqil fikrlaydi va kelajakda muvaffaqiyatli inson bo'lib yetishadi.

Shu sababli ta'lim jarayonida bolalarning ichki motivatsiyasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Boshlang'ich ta'lim davrida yaratilgan ijobiy motivatsiya bolaning bolaning keyingi o'quv faoliyatiga mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotskiy L. S. Psixologiya razvitiya rebenka. Moskva, 1984.
2. Jalolov A. Pedagogika asoslari. Toshkent: Fan, 2020.

3. Safarova Sh. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2022.
4. Xoliqova D. Zamonaviy o'quv jarayonida motivatsiya va psixologik omillar. Toshkent, 2023.
5. G'oziev E.G'. "Psixologiya". Toshkent

